

O anumită idee de școală

Ion Pop, *Conștiințe critice*, Florești, Limes, 2021, 290 p.

Membrii „Școlii critice de la Geneva” și-au lăsat, fiecare în parte, câte o amprentă apăsătoare pe istoria vie a literaturii continentale. Ei au influențat o întreagă generație de critici și, implicit, istoria ideilor de pe continent, constituindu-se în veritabile „conștiințe critice”. Această formulă din titlul cunoscutei cărți a lui Georges Poulet a inspirat și titlul volumului *Conștiințe critice* (Florești, Limes, 2021), semnat de Ion Pop. Pluralul utilizat de autor semnifică faptul că fiecare dintre reprezentanții Școlii geneveze a fost o conștiință critică distinctă, deoarece, de pildă, între tematismul practicat de Georges Poulet ori Jean-Pierre Richard și acela al lui Jean Rousset ori Jean Starobinski diferențele sunt destul de mari.

Odată cu această carte, Ion Pop realizează o panoramă edificatoare asupra „Școlii critice de la Geneva”, în sumarul căreia se află cuprinse texte prezentate la conferințe, studii introductive la traduceri în limba română ale cărților lui Georges Poulet și Jean Starobinski, articole scrise în perioada stagiului occidental, impresii prilejuite de participarea la colocvii cu sau despre membrii Școlii geneveze, interviuri acordate de aceștia (unele reluate din *Ore franceze* – 1979), înregistrări ale impactului ideilor lor avut asupra criticii românești. Volumul se dorește a fi un modest omagiu adus de autor acestor mari personalități, cu care a avut privilegiul să dialogheze de câteva ori, Argumentul terminându-i-se astfel: „Pentru mine, aceste întâlniri revelatoare au fost tot atâtea prilejuri fericite de a pătrunde în universuri de gândire și sensibilitate de care m-am simțit de la început apropiat, de la care am avut foarte mult de învățat și cărora le păstrez o luminoasă și afectuoasă amintire. Au fost, acestea, și minunate lecții de omenie și generozitate, de modestie și simplitate a comunicării cu niște minți strălucite, dar și cu niște prezențe umane de înaltă ținută etică, exemplare, adevărate modele catalitice pentru propriile demersuri de cititor îndrăgostit de literatură” (p. 6). Într-adevăr, astăzi, când asupra literaturii se aplică multe grile de lectură critică străine plăcerii de a citi, este nevoie să ne aducem aminte de aceste repute nume.

Orice nouă școală este individualizată printr-un proces de reducere și i se configurează invariantele, pentru a fi distinsă de alte școli. Dar Georges Poulet (care a și lansat formula „Școala critică de la Geneva”) mărturisește, într-un dialog purtat cu universitarul clujean, că nu agreează cuvântul „școală”, care ar presupune o anumită dependență mentală și intelectuală, implicată de ideea unității de grup (ce presupune declarații și manifeste comune). Părerea celui care a scris *Metamorfozele cercului* este că ar fi mai indicat să se vorbească despre o „asociație liberă”, în care fiecare membru își păstrează individualitatea, fiind, în același timp, familiarizat în mod afectuos cu modurile de a gândi și de a simți ale colegilor săi. Dar opinia mea este că nu ne-am fi putut referi, de exemplu, la „Asociația liberă de la Geneva”, din cauza posibilei confuzii cu sonoritățile non-guvernamentale, sindicale sau umanitare pe care le posedă numele altor asociații dintr-un oraș unde își au sediul numeroase organisme internaționale.

Jean Rousset și Jean Starobinski nici nu au cum să vadă altfel lucrurile decât Georges Poulet în privința „afilierii” lor. Tot în cadrul unor dialoguri, primul dintre ei spune că îi place să se vorbească despre un „sentiment de apartenență”, legat de prezența modelizantă a lui Marcel Raymond. Iar aceasta, deoarece magistrul lor nu a dorit nicicând să-și impună autoritatea științifică; dimpotrivă, și-a îndemnat foștii

studenți, deveniți prieteni, să apuce pe alte căi ale cercetării (ceea ce aceștia au și făcut în mod strălucit, ca niște ucenici vrăjitori). La aceeași întrebare, Jean Starobinski îi răspunde lui Ion Pop că el poate vorbi despre o simpatie, despre o afinitate cu un mediu intelectual comun. Dar nici această stare de spirit nu ar fi putut da numele unei școli. Cert este că există o „unitate în diferență”, despre care vorbea „șeful” Școlii, Marcel Raymond – o sintagmă pe care criticul clujean a găsit-o în corespondența acestuia cu Georges Poulet (dar care este de regăsit și în discursurile politice europene actuale...).

Prin urmare, consider că putem vorbi în continuare în mod apropiat, fără teamă de a greși, despre „Școala critică de la Geneva” ca despre o școală ideală, adevărată, în care, vorba lui Constantin Noica, nu se știe cine dă și cine primește (în niciun fel filosoful nostru nu se referea la cazurile de corupție!). De altfel, întreat, în cadrul unui interviu, ce sfat i-ar da unui tânăr critic care ar fi, eventual, un discipol al său, Jean Rousset răspunde elocvent: „Un discipol – nu știu dacă am sau dacă doresc să am... Când mi se întâmplă să constat că unii studenți citesc ceea ce am scris și-mi reproduc textul, acest lucru mă indispuce, nu-mi face deloc plăcere. Sunt consternat și-mi spun atunci că e mai bine să nu scriu decât să formez niște papagali. Vreau să spun că ideea unui discipol, adică a cuiva care n-ar face decât să prelungească – presupunând că ar fi de prelungit – ceea ce-mi plăcea, nu mă atrage prea mult. Cred că nu am discipoli; am câțiva studenți a căror dezvoltare am urmărit-o destul de îndeaproape și sper că, așa cum spune Gide – «aruncă această carte, Nathanael, arunc-o și trăiește» – sper ca elevul să înceteze de a fi un elev și să te uite...” (pp. 138-130).

Paginile cărții lui Ion Pop actualizează reperele de bază ale activității critice a membrilor Școlii geneveze, scot în evidență o caracterizare a operelor fiecăruia dintre ei, arătând punctele în care ei sunt uniți și în care se despart. În privința dialecticii dintre înțelegerea și explicația operei literare, poziția lor nu este aceeași, chiar dacă s-au angajat într-o direcție solidară în liniile sale generale. Demersul critic are în vedere, după opinia lui Marcel Raymond, „experiența operei”, care este și o experiență de limbaj. În schimb, pentru Albert Béguin și pentru Georges Poulet, miza este pusă pe momentul înțelegerii și pe acela al reflecției, explicarea structurilor de limbaj ale textului având pentru ei un statut aproape neglijabil. La rândul său, Jean Starobinski vorbește despre o „critică completă” (desigur, în altă accepție decât aceea dată de G. Ibrăileanu), exercitată prin glisarea neconținută între perspectiva totalizantă, a „privirii de deasupra”, și intimitatea „intuiției identificatoare”. Totuși, el nu este partizanul înflăcărat al criticii totale, pe care o consideră o pură utopie.

Exprimându-și opinia despre aceeași pluralitate a actului critic, Jean-Pierre Richard crede că un critic trebuie să depună un efort în același timp imediat și mediat, pentru a realiza o surprindere nemijlocită a textului prin puțină critică de a imagina: „Dacă vorbesc de pildă, despre catifea la Proust – cum am făcut-o – încerc să-mi imaginez această catifea, toate calitățile ei, să surprind sensul «catifelării» proustiene; să-l surprind în mine, căci e vorba de o surprindere corporală. Însă, pe de altă parte, n-aș putea sesiza originalitatea acestei catifele decât punând-o în raport cu toate celelalte calități înrudite – lustrul, scilicitorul etc., care sunt proustiene în aceeași măsură; astfel încât sensul acestei catifele constă, dacă vreți, și în locul pe care ea îl deține într-o constelație de calități. Înțelegerea e, așadar, dublă: o surprindere nemijlocită și una mijlocită” (p. 174). Aceasta o spune un mare cititor profesionist care, înaintea lui Roland Barthes, a considerat opera critică drept un „text de plăcere” sau de „juisare”.

Odată instalat în text, nici Georges Poulet nu vede altfel lucrurile, întrucât, refuzând să fie purtătorul unei judecăți de valoare, el consideră ca viabilă „critica – act de iubire”. (Desigur că afirmația aceasta ar comporta unele amendamente, fie și gândindu-ne doar la critica de întâmpinare, dacă nu am ști că abordările tematiste sunt fixate pe capodopere.) Nutrind o mare insatisfacție față de istoriile tradiționale ale literaturii și față de metodele lor – ca și comilitonii săi, de altfel –, Georges Poulet declară: „Eu n-am scris niciodată o istorie a literaturii și n-am avut niciodată ambiția de a o face. M-am considerat un fel de pescar cu undița, ce-și lasă dopul să plutească și pescuiește când un pește, când altul. Nu că aș vrea să vorbesc de rău istoria literaturii, dar nu cred că ea trebuie să se considere absolut obligată să privească textele în contexte. Am putea probabil înfățișa o istorie a literaturii care ar fi o istorie liberă a literaturii, și nu una în care textele ar fi închise în ele însele” (pp. 101-102).

Dincolo de aspirația spre cuprinderea totalizantă, criticii Școlii geneveze sunt pe deplin conștienți de parțialitatea perspectivelor adoptate asupra operei – de unde relativizarea aprecierii metodelor de lectură. De exemplu, Marcel Raymond recunoaște că a rămas la stadiul unei lecturi a „simpatiei pătrunzătoare” față de operă, nefiind capabil să emită judecăți motivate, rezonabile și aprofundate asupra formelor celor mai recente ale criticii, așa cum o face Jean Starobinski. Dacă același Marcel Raymond pledează pentru importanța formei în concretizarea subiectivității creatorului, Georges Poulet ignoră elementele de limbaj, punând semnul egal între operă și cititor. Deschiderii spre un pluralism metodologic din partea lui Marcel Raymond i se contrapun delimitări aproape radicale din partea lui Georges Poulet, dar care, spre lauda lui, recunoaște insuficiențele propriei viziuni critice și chiar prezența unei doze de utopie în demersul său interpretativ.

Autorul cărții *Conștiința critică* chiar mărturisește că îl caracterizează tendința de desființare a diferenței, de suprimarea a distanței față de operă, spre deosebire de Jean Starobinski, la care există o mișcare de identificare și o alta de distanțare: „Acest fapt îi este congenital lui Starobinski, și pentru nimic în lume eu n-aș dori să se schimbe; îi recunosc și un fel de luciditate aparte, rezultând din însuși faptul unei anumite distanțări față de obiect; însă acesta e un lucru pe care eu nu sunt în stare să-l fac. Din acest punct de vedere, cred că Starobinski îmi este superior: el posedă ambele atitudini, în timp ce eu n-o am decât pe una singură” (p. 97). De altminteri, criticul Ion Pop pune, nu o dată, opera lui Jean Starobinski sub semnul mobilității privirii critice, al „ochiului viu”.

În privința deosebirilor de viziune dintre Georges Poulet și Jean Rousset, trebuie să-l lăsăm pe primul dintre ei să ne relateze ce s-a întâmplat în timpul vizitării, la Veneția, a unei galerii cu tablouri pictate de celebrul Tintoretto: „Atunci, pentru întâia oară în viața mea, am văzut dezvăluindu-mi-se ceea ce aveam sub ochi nu ca o serie de manifestări interesante și demne de a fi studiate separat unele de altele, ci ca prezență a unei ființe umane geniale, răspândită oarecum nediferențiat în toate aceste tablouri. Tulburat de această idee, am exclamat în fața lui Jean Rousset: «Ei bine, mi se pare că sunt în stare să distrug toate aceste tablouri ca să păstrez mai bine ceea ce mi pare mai important decât toate, adică prezența pictorului în fiecare dintre ele!»... Și vedeam cum fața lui Rousset se cam posomora – nu-i plăcea deloc acea idee, pentru că el însuși e mai degrabă structuralist și discipol al lui Raymond. Vă dați seama...” (p. 108). Ne dăm seama: Jean Rousset, cel preocupat de metamorfoze baroce, fusese tentat de structuralism, dar, după propria mărturisire, a evitat îngustimea privirii

dogmatice grație contactelor fructuoase avute cu neguțătorul de idei de la Veneția, care îl cam posomorâse.

Întâlnirile cu aceste mari personalități ale istoriei literaturii europene și contactul cu opera lor au reprezentat evenimente spirituale majore în viața lui Ion Pop. Ele au fost trăite ca mari „teme”, la ridicată intensitate catalitică și poate că profesorul clujean nu ar fi devenit ceea ce este astăzi dacă nu ar fi avut parte de asemenea întâlniri mirabile. „Complicitatea” de destin care i-a unit pe confraternii de la Geneva a răsfrânt ceva și asupra destinului lui Ion Pop, pentru care contactul cu opera lor a constituit un adevărat eveniment trăit. Dincolo de schimbul de reflecții și de idei, în urma căruia criticul român a avut foarte multe de învățat, a rămas încântarea, și chiar mirarea, să descopere personalități/persoane generoase și disponibile dialogului deschis. Paginile cărții *Conștiințe critice* o confirmă: ceea ce frappează, în primul rând, la reprezentanții Școlii geneveze este modestia lor, neegalată decât de prestigiul pe care l-au adus respectivei instituții. Contactele lui Ion Pop cu membrii „Școlii critice de la Geneva” stau drept mărturie pentru un mod de a concepe prietenia literară, schimbul de idei și colaborarea intelectuală între personalități atât de distincte totuși. Este și aceasta o anumită idee de școală, de școală... altfel.

Vasile Spiridon³

³ Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău.